

Arbeid emancipeert

De staatssecretaris voor emancipatiezaken, Annelien Kappelijne van de Coppelio, lijkt de zaken voortvarend aan te pakken. Ten einde de participatie van vrouwen op de arbeidsmarkt te bevorderen wil zij vanaf 1990 voor alle volwassenen een 'arbeidsplicht' invoeren. Het is haar voornemen om in dat jaar de 18-jarige jongens en meisjes de sollicitatieplicht op te leggen op straffe van verlies van de sociale uitkering. Voor gezinnen met kinderen tot 12 jaar geldt echter een uitzondering: de verzorger wordt vrijgesteld en deze kan aanspraak maken op een aanvullende inkomensvoetstuk.

Dit beleidsplan heeft de nodige politieke commotie veroorzaakt. Het CDA en de kleine christelijke partijen beschouwen het als een bedreiging van de privacy van het gezin, de PvdA vreest dat de lager opgeleiden de dupe van het plan worden omdat er niet voldoende banen voor een algehele arbeidsplicht zullen zijn, terwijl de VVD bezwaren heeft tegen het 'verzorgingsloon' dat aan jonge gezinnen wordt uitgekeerd.

Het beleidsvoornemen is evenwel minder schokkend dan misschien op het eerste gezicht lijkt. Voor de arbeidsmarkt is het plan van weinig betekenis. Ook nu moeten jongeren die niet meer naar school gaan of studeren, zich op de arbeidsmarkt melden. En de partners van kostwinners kunnen, ook als het plan doorgaat, er de voorkeur aan geven thuis te blijven. Slechts wanneer de kostwinner van een uitkering afhankelijk wordt zal de partner gedwongen zijn zich als werkzoekende te laten registreren. En dan is het nog maar de vraag of die registratie tot een daadwerkelijke deelname aan betaalde arbeid leidt. Gelet op het grote tekort aan arbeidsplaatsen is een vergroting van het aantal 'onbemiddelbaren' waarschijnlijker. Het voorstel zal om dezelfde reden ook weinig bijdragen tot een gelijkere verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid. Sterker nog, het 'verzorgingsloon' doorkruist zelfs dit streven. Kappelijne van de Coppelio's voorstel mag dan vanuit formeel juridisch gezichtspunt een principiële emancipatorische stap zijn, in de praktijk heeft het weinig om het lijf. Het beleidsplan conformeert zich te zeer aan het bestaande arbeidsbestel om het achterhaalde burgermansideaal – genoeg verdienen zodat de vrouw thuis kan blijven – een zware slag toe te brengen.

Voor een ingrijpende herziening van het arbeidsbestel, zodanig dat er een gelijkere verdeling van het werk binnens- en buitenshuis en een hogere participatie van vrouwen op de arbeidsmarkt tot stand komt, is meer nodig. De scherpe scheiding tussen betaalde en onbetaalde arbeid zou daarvoor moeten vervagen. In het huidige arbeidsbestel neemt betaalde arbeid in de sociaal-economische orde een centrale plaats in en hangen de maatschappelijke status en het inkomen in hoge mate van de (betaalde) arbeidsplaats af. Huishoudelijke produktie en andere vormen van onbetaalde arbeid, zoals vrijwilligerswerk, staan veel minder hoog in aanzien. Toch dragen ook deze vormen van produktie tot de welvaart van individuen en huishoudens bij. Het is alleen nogal moeilijk om die bijdrage 'op waarde' te schatten. De onbetaalde produktie heeft geen prijs en de produktiviteit van onbetaalde arbeid is moeilijk te bepalen.

In kwantitatief opzicht is onbetaalde arbeid in elk geval ruimschoots de meerdere van betaalde arbeid. Het tijdsbestedingsonderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) wijst uit dat de Nederlandse bevolking van twaalf jaar en ouder gemiddeld ongeveer twee maal zoveel onbetaalde als betaalde arbeid verricht 1). Huishoudelijke arbeid in ruime zin (inclusief doe-het-zelf-arbeid e.d.) is momenteel goed voor ongeveer negen miljoen arbeidsjaren. Vrijwilligerswerk en werk met behoud van uitkering – eveneens onbeloonde arbeid – zijn minder omvangrijk, maar nemen beide toe als gevolg van de aanhoudende werkloosheid en bepaalde bezuinigingsmaatregelen. Het SCP becijfert het vrijwilligerswerk op ongeveer 700.000 arbeidsjaren, terwijl het werken met behoud van uitkering over het algemeen op 100.000 personen geschat wordt.

Het is interessant om te zien dat zich in de loop der tijd voortdurend verschuivingen tussen betaalde en onbetaalde arbeid voordoen. Met name Gershuny heeft hierop de aandacht gevestigd met zijn theorie over de 'zelfbedieningseconomie' 2). Hiermee bedoelt hij de vervanging van finale diensten die door beroepskrachten worden geleverd, door duurzame consump-

tiegoederen waarmee de consumenten de betreffende diensten zelf produceren. Een paar actuele voorbeelden van deze ontwikkelingen zijn de opkomst van het thuisbankieren, cursussen met behulp van audio-visuele middelen, elektronisch winkelen en computerprogramma's voor het stellen van een diagnose en therapie. Als belangrijkste oorzaak van deze ontwikkeling wijst Gershuny op de relatieve prijsstijging van arbeidsintensieve, dienstverlenende activiteiten, die ontstaat doordat de produktiviteitsstijgingen bij de desbetreffende arbeidsintensieve werkzaamheden achterblijven bij die in de industrie, terwijl er wel sprake is van een uniforme loonontwikkeling. De relatieve prijsstijging wordt verder nog versterkt doordat belastingen en sociale premies zwaarder op arbeid dan op kapitaal drukken en door technologische ontwikkelingen waardoor duurzame consumptiegoederen goedkoper en geavanceerder worden. Daarnaast is natuurlijk de toename van de hoeveelheid vrije tijd van groot belang, terwijl ook het verlangen naar kleinschaligheid, onafhankelijkheid, zelfbeheer en dergelijke een zekere rol zal spelen.

De verschuiving in de verhouding tussen betaalde en onbetaalde arbeid blijkt ook bij het vrijwilligerswerk en het werken met behoud van uitkering. In de welzijns wereld en de gezondheidszorg gebeurt het vaak dat betaalde krachten ontslagen worden en vervolgens weer als vrijwilliger 'in dienst' genomen worden. Het gaat hier om arbeid die in de marktsector niet (meer) rendabel is of door de collectieve sector niet (meer) gefinancierd kan worden, en dus letterlijk onbetaalbaar wordt, maar waaraan nog wel degelijk een grote maatschappelijke behoefte bestaat.

Een van de ideeën die regelmatig opduiken om tot een fundamentele wijziging van het bestaande arbeidsbestel te komen is het invoeren van een basisinkomen waarbij mensen als het ware de keus hebben tussen 'beroeps'- dan wel vrijwilligerswerk. De PPR heeft zo'n beetje patent op dit idee, maar ook in de PvdA en de vakbeweging (Voedingsbond FNV) zijn voorstanders van deze gedachte te vinden. Op het eerste gezicht lijkt het basisinkomen een aantrekkelijk idee, maar er zitten allerlei haken en ogen aan. Allereerst laat het heersende arbeidsethos, waarbij beroepsarbeid op zo'n hoog voetstuk staat, zich niet zo maar 'per decreet' afschaffen. In het verlengde hiervan bestaat het risico dat bij invoering van het basisinkomen bepaalde onaangename werkzaamheden blijven liggen en dat er een hiërarchie van verschillende soorten arbeid gehandhaafd blijft. Verder is, hoe er ook gerekend wordt, de financiering een moeilijke opgave en doet zich ook het probleem voor dat een ongebreidelde onbetaald circuit leidt tot een onbedoelde verdringing van reguliere arbeid. Een ander belangrijk economisch bezwaar is dat een basisinkomen indruist tegen het beginsel dat beloningsverschillen schaarsteverschillen weerspiegelen. Het geheel of gedeeltelijk uitschakelen van dit prijsmechanisme schaadt een efficiënte allocatie op de arbeidsmarkt. De introductie van een basisinkomen zou dan misschien tot een gelijke positie van man en vrouw binnen het arbeidsbestel bijdragen, maar daarvoor moet dan wel een prijs in termen van welvaartsverlies worden betaald.

Een hervorming van het arbeidsbestel door een integratie van betaalde en onbetaalde arbeid zou op een meer marktconforme manier tot stand kunnen komen als de lastendruk op arbeidsintensieve diensten verminderd wordt, bij voorbeeld door een andere wijze van belasting- en premieheffing. Het additionele aantal arbeidsplaatsen dat zo ontstaat zou verder verhoogd kunnen worden door een voortgaande arbeidsduurverkortung. Misschien kunnen zo de emancipatiedoelstellingen, een gelijkere verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid en een hogere arbeidsmarktparticipatie van vrouwen, dichterbij komen.

J.H. Hoogteijling

1) SCP, *Sociaal en Cultureel Rapport 1984*.

2) Zie b.v. J.I.Gershuny, *Social Innovation and the division of labour*, Oxford University Press, Oxford, 1983.